

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

КУЗА АНЖЕЛА МИХАЙЛІВНА

УДК 811.161.2'373.7:27]"18/20"

**УКРАЇНСЬКА РЕЛІГІЙНА ФРАЗЕОЛОГІЯ: ОСОБЛИВОСТІ
ФУНКЦІОНУВАННЯ В СУЧАСНОМУ МОВНОМУ ПРОСТОРІ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата філологічних наук

Львів – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української мови Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
СЕРБЕНСЬКА Олександра Антонівна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри радіомовлення та телебачення

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
МАЦЬКІВ Петро Васильович,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка,
професор кафедри української мови

кандидат філологічних наук
СІМОВИЧ Оксана Ігорівна,
Інститут українознавства
імені Івана Крип'якевича
НАН України,
старший науковий співробітник

Захист відбудеться 30 листопада 2016 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.23 Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, ауд. 312.

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розіслано 29 жовтня 2016 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук, доцент

У. Б. Добосевич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У лінгвістичних дослідженнях початку ХХІ століття щораз більшу увагу приділяють вивченню мовних одиниць, які мають тісний зв'язок із таким складним і неоднозначно потрактованим поняттям, як духовність. Мова як чинник і складник духовного життя особистості та народу були предметом зацікавлень відомих українських та закордонних мовознавців ХІХ–ХХ ст. Однак на українських землях традиція досліджень у цій царині була перервана ідеологічними заборонами з боку тоталітарної держави. Вербальні засоби релігійного змісту опинилися за межею наукових пошуків, а кілька поколінь українського народу, які жили в атмосфері «войовничого атеїзму», були позбавлені можливості активно ними користуватися. Процеси демократизації, зумовлені змінами в житті українського суспільства, в інший ракурс поставили права людини та свободу совісті. Дослідження слів та висловів релігійного змісту набувають особливої актуальності у контексті тих змін, які пов'язані з дерадянізацією та деатеїзацією суспільства. Серед них на окрему увагу заслуговують релігійні фразеологічні одиниці (далі РФО) як важливий сегмент сучасної української літературної мови.

Уведення релігійної фразеології в коло наукових зацікавлень пролягало через відродження досліджень українського релігійного стилю (Н. Бабич, Н. Дзюбишина-Мельник, Г. Наконечна, В. Німчук, Н. Пуряєва), символіки та концептуалізації біблійних найменувань (П. Мацьків, О. Сімович, М. Скаб), посилення уваги до антропоцентризму (Ф. Бацевич, О. Забуранна), біблійного антропоцентризму (М. Чікарькова), теoантропологічної, релігійно-містичної концепції сутності мови (Ф. Бацевич, О. Сербенська). Окремі аспекти релігійних стійких словосполук упродовж останніх років вивчали Н. Бабич, А. Коваль, П. Мацьків, О. Набока, О. Сімович, М. Скаб, М. Скаб, Н. Черкас. Однак релігійна фразеологія як сукупність фразеологічних одиниць (далі ФО) релігійного змісту та важливий складник української мови ще не була об'єктом окремого комплексного наукового дослідження, що визначає актуальність теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є складовою частиною комплексного дослідження «Лексико-граматична структура української мови як вияв динаміки її норм» (номер державної реєстрації 0113U005120), над яким працює кафедра української мови Львівського національного університету імені Івана Франка.

Мета роботи – дослідити особливості функціонування релігійної фразеології як важливого сегмента сучасної української літературної мови загалом та складника української фразеології зокрема.

Для реалізації мети дослідження поставлено такі **завдання**:

- з'ясувати стан вивчення релігійної фразеології в українському мовознавстві;
- визначити типологічні ознаки для зарахування виокремлених одиниць до релігійної фразеології;

- простежити на підставі аналізу лексикографічних та фразеографічних праць способи опрацювання РФО (від середини ХІХ ст. – до наших днів);
- проаналізувати типологію української релігійної фразеології;
- визначити склад і тематичні межі релігійної фразеології, охарактеризувати генетичні, структурно-семантичні та лексико-тематичні особливості РФО;
- виокремити позалінгвальні чинники, що впливали та впливають на фіксацію, вивчення, спосіб тлумачення, функціонування РФО;
- виявити в сучасному мовному просторі приклади, які свідчили б про динамічні процеси в корпусі релігійної фразеології – його розширення чи звуження;
- з'ясувати роль релігійної фраземіки у навчально-методичному процесі, в сучасних публіцистичних текстах та інтернет-просторі;
- окреслити місце релігійної фразеології в системі сучасних гуманістичних цінностей.

Об'єкт дослідження – релігійна фразеологія української мови з погляду динаміки у процесах формування, вивчення та функціонування.

Предметом дослідження є РФО і їхня актуалізація в українському мовному просторі.

Джерельною базою роботи є лексикографічні праці другої половини ХІХ ст. – початку ХХІ ст., зокрема «Українські прислів'я, приказки і таке інше» (М. Номис, 1864), «Галицько-руські народні приповідки» (І. Франко, 1901-1910), «Словарь української мови» (за редакцією Б. Грінченка, 1907–1909), «Словник української мови» в 11 томах (1970–1980), «Словник українських ідіом» (Г. Удовиченко, 1968, 1984), «Крилаті вислови в українській літературній мові» (А. Коваль, В. Коптілов, 1975), «Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник» (І. Олійник, М. Сидоренко, 1978), «Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми» (М. Пазяк, 1991), «Словник стійких народних порівнянь» (О. Юрченко, А. Івченко, 1993), «Фразеологічний словник української мови» у 2 томах (1999), «Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові» (А. Коваль, 2001), «Слово Благовісті: словник-довідник фразем біблійного походження» (Ж. Колоїз, З. Бакум, 2001), «Фразеологія перекладів Миколи Лукаша» (2003), «Лексикон львівський: поважно і на жарт» (Н. Хобзей, О. Сімович, Т. Ястремська, Г. Дидик-Меуш, 2009), «Словник української мови» у 20 томах (2010–2013) та ін. Джерелом виявлення релігійних фразеологізмів також стали збірки афоризмів, твори українських мислителів, оригінальні та перекладні праці богословів сучасності (І. Огієнка, А. Шептицького, Й. Сліпого, Івана Павла ІІ, Рацінгера Йосифа Венедикта ХVІ, С. Шевчука, Є. Сверстюка, Т. Галіка), українські молитовники, релігійна періодика, електронні ресурси.

Методологія роботи ґрунтується на розумінні мови як духовного явища, цілісної структури та складної символічної системи, що перебуває в постійному розвитку. Тому, досліджуючи РФО, застосовуємо *антропоцентричний, етнолінгвістичний, культурологічний та теоантропоцентричний підходи*, загальнонаукові (*індукції, дедукції, історико-порівняльний*) та лінгвістичні наукові методи та прийоми

(структурний, лексикографічного, компонентного, контекстного, кількісного аналізу, фразеологічного опису та ін.). Структурний метод дав змогу дослідити семантичну структуру релігійних фразеологізмів при застосуванні компонентного аналізу; за допомогою контекстного аналізу визначено особливості вживання релігійних фразем у різних функціональних стилях сучасної української літературної мови; метод лексикографічного аналізу використано для визначення місця релігійної фразеології в українських лексикографічних працях; історико-порівняльний метод застосовано для визначення спільного чи відмінного у трактуванні та способі висвітлення релігійних фразем у працях різних періодів; метод фразеологічного опису використано для виділення та характеристики різних типів фразеологізмів; кількісний аналіз дав змогу дослідити квантитативні характеристики релігійної фразеології в різних джерелах.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що

вперше застосовано комплексний підхід до аналізу української релігійної фразеології, зокрема:

– на підставі розгляду лексикографічних та фразеографічних праць простежено способи опрацювання РФО (від середини ХІХ ст. – до наших днів);

– проаналізовано особливості тлумачення та фіксації релігійної фразеології в різні періоди української історії (дототалітарний, тоталітарний, посттоталітарний);

– розширено корпус релігійної фразеології через залучення оригінальних і перекладних праць мислителів сучасності;

– охарактеризовано функціонування релігійної фраземіки в інтернет-просторі;

– показано динамічні процеси у функціонуванні релігійної фразеології української мови;

удосконалено

– концепцію типології українських ФО, зокрема обґрунтовано критерії виокремлення РФО;

– підхід до аналізу релігійної фразеології в навчально-дидактичних, публіцистичних та релігійних текстах;

поглиблено

– розуміння проблеми позалінгвальних чинників, що впливали та впливають на фіксацію, вивчення, спосіб тлумачення, функціонування РФО;

уточнено

– зміст понять “релігійна фразеологія”, “релігійні фразеологічні одиниці”;

набули подальшого розвитку

– дослідження обсягу української фразеології та її складу.

Практичне значення дисертації: теоретичні узагальнення та отримані результати можуть бути використані в науково-дослідній сфері як база для подальших досліджень з української фразеології, у навчальному процесі – у викладанні курсів лексикології, фразеології та культури сучасної української мови. Зібраний фактичний матеріал можна використати у лексикографічній практиці для укладання фразеологічних словників, зокрема для створення сучасного словника уживання релігійних фразеологізмів у текстах різних стилів і жанрів.

Особистий внесок здобувача. Результати дослідження одержано самостійно, усі наукові статті написано одноосібно.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження апробовано в доповідях, виголошених на всеукраїнських та міжнародних конференціях: Всеукраїнській конференції, присвяченій 110-річчю від дня народження професора Івана Огієнка (Львів, 26–27 травня 1992); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Мовленнєва культура у професійних навчальних закладах» (Львів, 27–28 січня 1998); Науковій конференції «Національна ідея: українська перспектива» (Львів, 14–15 лютого 2003); Науково-методичній конференції «Реалізація основних принципів Болонської декларації при підготовці фахівців» (Львів, 2005); Міжнародній науково-практичній конференції «Українознавство у світовому гуманітарному просторі» (Київ, 21–22 жовтня 2010); Міжнародних наукових читаннях «Мова і держава» (Львів, 2009, 2010, 2011), 22 науковій сесії Наукового товариства ім. Т. Шевченка (Львів, 26 березня 2011); Міжнародній науковій конференції «Українська книжкова справа у світовому контексті» (Львів, 10 листопада 2011); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні українознавчі пошуки: історичний, культурологічний та мовознавчий аспекти», присвяченій 200-річчю від дня народження Т. Шевченка (Львів, 23–25 квітня 2014); Міжнародній науковій конференції «Апостол правди і науки», присвяченій 200-річчю від дня народження Т. Шевченка (Львів, 15–16 травня 2014); V Міжнародній науково-практичній конференції «Рідне слово в етнокультурному вимірі» (Дрогобич, 22–23 жовтня 2015); IV Науково-практичній конференції «Гуманітарно-освітня концепція Митрополита Андрея Шептицького» (Львів, 3 листопада 2015).

Публікації. Результати дисертації висвітлено у 19 публікаціях, з них – 4 статті опубліковано у фахових виданнях України, 1 – у закордонному виданні, 13 – в інших наукових виданнях та 1 тези наукової доповіді.

Структура та обсяг дисертації. Дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів основної частини, висновків, списку використаних джерел (250 найменувань). Загальний обсяг дисертації – 212 сторінок, із них 187 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, вказано на зв'язок дисертації з науковими планами, програмами, темами, визначено мету та завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження, означено джерельну базу, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, подано відомості про апробацію результатів дослідження, структуру та обсяг дисертації.

Перший розділ «**Теоретико-методологічні основи дослідження релігійної фразеології**» присвячено висвітленню теоретичних аспектів вивчення фразеологічного складу мови, подано історію питання та з'ясовано сучасний стан дослідження релігійної фразеології в українському мовознавстві.

У підрозділі 1.1 «*Актуальні підходи та наукові методи дослідження фразеологічних одиниць*» описано застосовані в роботі підходи та методи дослідження релігійної фразеології. Відзначено, що в українській фразеологічній науці

утвердилися різні підходи до дослідження фразеологізмів (структурно-семантичний, функціонально-стилістичний, генетичний, ідеографічний, етнолінгвістичний, культурологічний та інші, домінує антропоцентричний та набуває актуальності теоантропоцентричний). Однак донині триває дискусія щодо обсягу фразеології, не вироблено єдиного підходу до класифікації ФО, чимало проблем виникає з упорядкуванням термінів. Спираючись на ґрунтовні дослідження українських науковців (Л. Булаховського, Н. Бабич, М. Демського, А. Коваль, Л. Скрипник та ін.), враховуючи здобутки польської фразеологічної школи, зокрема праці С. Скорупки, у дисертації приймаємо широке тлумачення поняття «фразеологія», залучаючи до аналізу релігійні крилаті вислови, усталені терміносполуки, прислів'я, приказки, різноманітні народно-поетичні кліше. Наведено прийняте в дисертації тлумачення понять «*релігійна фразеологія*» та «*релігійні фразеологічні одиниці*». Зокрема, *релігійну фразеологію* української мови розуміємо як частину української фразеології, що об'єднує стійкі словосполуки, які репрезентують релігійний світогляд українців як носіїв переважно християнської культури. *Релігійні фразеологічні одиниці*, на наше переконання, – це усталені, часто відтворювані в мовленні одиниці з високим рівнем образності, експресії, абстракції, символіки, узагальнення, з релігійною семантикою або релігійною конотацією та релігійними компонентами. До останніх зараховуємо християнські теоніми (*Бог, Господь, Ісус, Богородиця*) та геортоніми (*Великдень, Різдво, Покрова*), біблійні антропоніми (*Адам, Каїн, Юда*) та топоніми (*Вавилон, Голгофа, Єгипет*), а також слова-символи (*зірка, голуб, земля, хліб*) та найменування основних релігійних понять (*віра, надія, гріх, молитва*), які слугують основою творення релігійних фразем. Водночас як дублети вживаємо вислови *стійкі словосполуки, фразеологічні одиниці, фраземи, фразеологізми*.

У підрозділі 1.2 «*З історії становлення фразеологічної думки в Україні*» простежено розвиток фразеології як мовознавчої науки та виокремлено праці українських фразеологів, які у своїх дослідженнях розглядали питання, пов'язані з релігійною фраземікою. Засвідчено, що праця українських дослідників ХІХ – початку ХХ ст. – учених-теоретиків, збирачів та упорядників фольклорного фразеологічного матеріалу (О. Потебні, М. Номиса, П. Чубинського, І. Франка, Б. Грінченка) – послугувала потужним підґрунтям у царині релігійної фразеології. Однак в умовах ідеологічних заборон тоталітарної радянської держави дослідження з української фразеології набули виразного атеїстичного спрямування. Проаналізовано також найважливіші наукові праці різних періодів розвитку української фразеології другої половини ХХ ст.: підготовчого (50–60-ті рр. ХХ ст.); структурно-семантичного описання фразеології (70–80-ті рр. ХХ ст.) та функціонального вивчення фразеології (90-ті рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.) (Періодизація за Ю. Прадідом).

У підрозділі 1.3 «*Особливості наукового розгляду релігійної фразеології у 20–90-х рр. ХХ ст.*» проаналізовано підхід до вивчення релігійної фразеології у працях учених радянського періоду. Відзначено, що релігійну фразеологію трактували переважно як застарілу або придатну для вираження таких понять, яким зовсім чужий дух християнської моралі (О. Бабкін), «глибоким оновленням» змісту крилатих

висловів біблійного походження називали втрату релігійної семантики та конотації цих висловів у свідомості носіїв мови (І. Білодід), твердили, що поява таких приказок, як *Без Бога ні до порога*, пов'язана з довговіковим релігійним гнітом і духовним закабаленням (М. Пазяк). Це були намагання виправдати присутність такої фраземіки у складі мови і нав'язати суспільству думку щодо єдиного можливого способу використання стійких словосполук біблійного походження – без зв'язку з релігією та християнською мораллю. Спроби об'єктивного та незаангажованого розгляду релігійної фраземіки у цей період пов'язані з іменами Л. Булаховського, М. Демського, Ф. Медведєва та Л. Скрипник. Зокрема, Л. Булаховський до генетичної класифікації ФО увів цитати та образи Старого та Нового Заповіту, Ф. Медведєв однією з генетичних груп фразеологізмів назвав вислови біблійного фразеологічного набуtku, Л. Скрипник виділила крилаті вислови релігійного (церковно-книжного) джерела, зокрема біблійні та євангельські, М. Демський використовував релігійні фразеологізми як ілюстративний матеріал та виокремлював фраземи, що вказують на стосунки людини з вірою.

У підрозділі 1.4 *«Релігійна фразеологія як об'єкт дослідження наприкінці ХХ–початку ХХІ ст.»* відзначаємо, що саме у цей період українські дослідники, долаючи стереотипи тоталітарної доби, повертають вербальні засоби релігійного змісту у коло своїх зацікавлень. Релігійну лексику та термінологію досліджують С. Бібла, І. Бочарова, Ю. Браїлко, Г. Наконечна, Ю. Осінчук, Н. Піддубна, Н. Пуряєва, О. Сімович, М. Скаб, семантико-стилістичні особливості релігійних назв в українських поетичних текстах – Т. Берест, М. Мельник, В. Пустовіт, О. Черевченко; лексико-семантичні та граматичні параметри назв релігійних свят у сучасній українській мові – І. Бочарова, Н. Остап, концепти *Бог, дух, душа, серце, мудрість* та ін. – І. Голубовська, М. Мамич, П. Мацьків, Ж. Краснобаєва-Чорна, Т. Крижановська, О. Левченко, О. Сімович, М. Скаб. Виявлено позитивну динаміку щодо зацікавлення фразеологізмами з релігійною семантикою та релігійними компонентами, що сприяє збагаченню української мовознавчої термінології новими термінами. Як показав аналіз праць з української фразеології, сучасні мовознавці використовують різні терміни щодо стійких словосполук релігійного змісту: *«крилаті вислови біблійного походження»* (А. Коваль), *«біблеїзми»* (О. Набока, Н. Черкас), *«біблійні фразеологізми»* (М. Скаб, М. Скаб), *«фразеологізми з компонентом Бог»* (Н. Бабиш, П. Мацьків), *«паремії, що відображають релігійні мотиви»* (П. Мацьків), *«фразеологізми з релігійним компонентом»* (М. Скаб), *«фраземи біблійного походження»* (Ж. Колоїз, З. Бакум), *«фразеологічні богословізми»* (Г. Наконечна). Узагальнюючи різні підходи до вивчення релігійної фразеології, ми визначили типологічні ознаки для виокремлення РФО. Відзначимо, що сам термін *«релігійна фразеологія»*, який активно використовують у польській (*frazeologia religijna*), англійській (*religious phraseology*) та інших мовах, доцільно активізувати в українській, оскільки він ще не набув широкого вжитку.

У другому розділі «Релігійна фразеологія як об'єкт лексикографічного опрацювання» проаналізовано способи фіксації, опрацювання та тлумачення РФО у лексикографічних працях різних періодів української історії.

У підрозділі 2.1 «Релігійна фраземіка в українських лексикографічних працях другої половини ХІХ – початку ХХ ст.» подано характеристику праць українських лексикографів і фразеографів дототалітарного періоду. Установлено, що релігійна фразеологія посідає в них вагоме місце та відображає теоцентричний світогляд українського народу. У словнику М. Номиса «Українські прислів'я, приказки і таке інше» із 14000 зафіксованих ФО – понад 500 зі словом *Бог* та похідними від нього. У «Галицько-руських народних приповідках» І. Франка зібрано і пояснено майже 400 приповідок із ключовим словом *Бог*. Прикладом використання релігійних фразеологізмів як ілюстративного матеріалу в загальномовних словниках слугує «Словарь української мови» за редакцією Б. Грінченка. Особливістю збірки М. Номиса, який вперше в українській фразеографії застосував тематичний принцип, є початкові тематичні підрозділи книги, об'єднані ключовими словами *віра* та *Бог*. І. Франко обрав алфавітний принцип (за опорним гаслом) упорядкування фразеологічного матеріалу, поставивши собі за мету подати до кожної приповідки детальне тлумачення. І хоча Номисова та Франкова збірки кардинально різняться способом подавання матеріалу, вони абсолютно одностайні у збереженні вербальної інформації про релігійний світогляд нашого народу в дототалітарний період: життя з Богом і за Божими законами – це норма, а відхилення від неї заслуговували на загальний осуд. Про це свідчать виокремлені у процесі аналізу тематичні групи ФО, які можна трактувати як релігійні, зокрема: ФО, у яких відтворено розуміння основ християнської моралі (*Бог вам дав, і людям вділяймо; Хто чуже бере, того Бог поб'є*); ФО, тісно пов'язані з сюжетом Біблії (*Не утне Каїн Абля, бо тупая шабля; Побілів, як Пилат*); ФО на позначення часу, що пов'язані з церковним календарем та відображають народні спостереження за явищами природи (*Який день на Благовіщення, такий на Великдень*); фразеологізми-застереження (*Боронь Боже!; Бійся Бога!*); ФО, які обслуговують різноманітні мовноетикетні ситуації (вітання, прохання, поздоровлення тощо); вербальні формули-характеристики фізичних, психологічних та моральних якостей людини (*Богом ся свідчить, а чортови душу запродав; Богу духа винен* тощо).

Зазначено, що з падінням комуністичного режиму наприкінці ХХ ст. лексико-фразеологічні скарби Грінченкового словника, Номисової та Франкової фольклорних збірок стали важливим джерелом реабілітації та повернення в мовний простір заборонених слів, призабутих понять, релігійної фразеології. Завдяки титанічній праці їхніх геніальних збирачів та упорядників ці словники не тільки виконали функцію збереження вербальних засобів, а й стали репрезентантами народного та наукового світобачення ХІХ – початку ХХ ст.

У підрозділі 2.2 «Тлумачення релігійної фразеології в словниках 20–90 рр. ХХ ст.» охарактеризовано словники тоталітарного періоду. Їхні укладачі на догоду радянській ідеології розглядали релігійні фраземи як книжні та застарілі, свідомо переробляли

фразеологізми, зокрема викидаючи з них слова *Бог* та *Божий* (М. Пазяк «Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми»). Не сприяла об'єктивному опрацюванню релігійної фраземіки й правописна практика, яка узвичаювала написання слова *Бог* і назв релігійних свят з малої літери. Загальномовні та фразеологічні словники фіксували незначну кількість релігійних фразеологізмів (переважно це були ФО біблійного походження): в «Українсько-російському фразеологічному словнику» (І. Олійник та М. Сидоренко) з 10000 упорядкованих фразем – менше ніж 50 можна трактувати як релігійні; у «Словнику українських ідіом» Г. Удовиченка за 1968 р. і 1984 р. вміщено всього відповідно 4 і 24 фразеологізми зі словами *Бог*, *Божий*. Укладачі фундаментальної лексикографічної праці «Словник української мови» в 11 т. у тлумаченні основних сакральних понять теж не змогли відійти від вимог тоталітарної атеїстичної доби: пояснюючи зміст РФО, підкреслювали лише їхню синтаксичну роль. Праця А. Коваль і В. Коптілова «Крилаті вислови в українській літературній мові» вирізняється з-посеред зазначених більш активною фіксацією РФО: з однієї тисячі використаних фразем – 125 біблійного походження.

У підрозділі 2.3 «*Місце релігійної фраземіки в лексикографічних працях кінця ХХ – початку ХХІ ст.*» з'ясовано, що з 90-х років ХХ ст. в українській лексикографії помітно інший підхід до висвітлення та трактування релігійних фразем. Процес повернення релігійної фразеології у науковий та суспільний дискурс відбувався передусім через поширення масовими тиражами Біблії в українському перекладі, якого не знали підрадянські люди. Саме вивчення біблійних текстів відновлювало перервану в українському мовознавстві традицію опрацювання релігійної фразеології та повернення її в лексикографічні праці. Зросла частотність фіксації релігійної фразеології як в загальномовних, так і в фразеологічних словниках. Якщо в одинадцятитомному «Словнику української мови» було зафіксовано лише 50 ФО зі словами *Бог*, *Божий*, то вже у «Фразеологічному словнику української мови» у двох томах – їх понад 80, у лексикографічній праці «Фразеологія перекладів Миколи Лукаша» – майже 140, у двадцятитомному «Словнику української мови» – понад 200 (з урахуванням усіх варіантів). У передмові до двадцятитомного «Словника української мови» зазначено, що однією із засад його формування є максимально повне представлення лексики та фразеології Святого Письма, окрім того, у новому словнику задекларовано використання понад 1000 одиниць ілюстративного матеріалу з текстів Біблії. У контексті зазначеного вартими уваги є фразеологізми релігійного змісту, зафіксовані у праці «Лексикон львівський: поважно і на жарт» Н. Хобзей, О. Сімович, Т. Ястремської, Г. Дидик-Меуш, яка відобразила особливості мовлення міста Львова у ХІХ– ХХ ст. Новим явищем в українській лексикографії стали фразеологічні словники, що фіксують ФО біблійного походження («Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові» А. Коваль, «Слово Благовісті: словник-довідник фразем біблійного походження» Ж. Колоїз та З. Бакум), а також збірки афоризмів видатних діячів української церкви, науки та культури.

У третьому розділі «**Типологія релігійних фразеологічних одиниць**» на основі аналізу майже 2000 фразем, спираючись на теоретичні напрацювання відомих

дослідників (Л. Булаховського, Н. Бабич, М. Демського, А. Коваль, Ж. Колоїз, П. Мацьківа, Ю. Прадіда, Л. Скрипник, В. Ужченка та інших), виокремлений фразеологічний матеріал згруповано за декількома ознаками.

У підрозділі 3.1 «*Генетичні групи релігійних фразеологічних одиниць*» за генетичною ознакою виділено такі групи: 1) РФО біблійного походження; 2) РФО фольклорного походження; 3) РФО з усних і писемних позабіблійних джерел. Серед фразем першої групи, що стали надбанням загальноєвропейського культурного пласту і водночас гармонійно увійшли в українську літературну мову, розрізняємо дві підгрупи: а) фразеологізми, які походять із текстів Старого Заповіту; б) фразеологізми, які походять із текстів Нового Заповіту. Зважаючи на те, що низка РФО біблійного походження безпосередньо не співвідносяться з текстами Старого та Нового Заповітів, а створені на основі відповідних біблійних сюжетів, у їхньому складі (за Ж. Колоїз та З. Бакум) виділяємо чотири підгрупи: 1) інгерентні ФО (60%), які повністю співвідносяться з первинним біблійним текстом (*Альфа і Омега*); 2) адгерентні ФО (7%), які лише за структурою співвідносні з певною біблійною ситуацією, тому що їхня семантика в процесі історичного розвитку зазнала деяких змін (*Адамово ребро* – про жінку, *змій-спокусник* – про людину, яка своїми спокусливими речами підштовхує когось до аморальних вчинків); 3) оказіональні ФО (20%), які за своїми структурно-семантичними параметрами виходять поза межі первинних текстів (*говорити різними мовами* – не розуміти одне одного, походить з історії про Вавилонське стовпотворіння); 4) нетранслітерні ФО (13%), які повністю співвідносяться з певною біблійною ситуацією, але апелюють до старослов'янського джерела (*глас вопіючого в пустині, притча во язицех* тощо). Серед РФО фольклорного походження виділяємо такі підгрупи: 1) узагальнення, у яких виражено народне розуміння правд віри (*Як Божа воля, то вирнеш з моря; Без Бога ні до порога, а з Богом – хоч за море; Шануй Батька та Бога – буде тобі всюди дорога*); 2) привітання (*Дай, Боже, здоров'я!; З Богом святим обідайте!*); 3) благословенство (*Хай тебе Бог охороняє й благословляє!*); 4) подяка (*Дякувати Богові!; Хай вам Бог допомагає!*); 5) поздоровлення та побажання (*Нехай вам Бог дає щастя, здоров'я і многі літа!; Дай, Боже, щоб усе було гоже!*); 6) прохання (*Господи допоможу!; Дай, Боже, час і пору добру*); 7) примирення та вибачення (*Бог найстарший; Бог тобі суддя*); 8) прощання (*З Богом оставайте*). РФО з усних і писемних позабіблійних джерел репрезентовано передусім афоризмами відомих людей на релігійну тематику. У їхньому складі виокремлено афоризми 1) українських авторів (*Служити народові – то служити Богові* (І. Огієнко); *Бог не грає з людьми в шахи* (С. Кримський)); 2) закордонних авторів (*Не бійтеся!* (Іван Павло II); *У Святому Письмі треба шукати правди, а не красномовности* (Тома Кемпійський)).

У підрозділі 3.2 «*Структурно-семантична класифікація релігійних фразеологізмів*» виділено чотири типи фразем: номінативні; номінативно-комунікативні; вигуково-модальні; комунікативні (за О. Куніним). *Номінативні РФО* – це фразеологізми зі структурою словосполучення, які називають Божественну особу, людину, предмет, явище, ситуацію, місце, певну ознаку чи особливість дії, апелюючи до біблійного тексту або виходячи з релігійного світосприйняття дійсності, підкреслюють чи

описують через біблійний образ чи ситуацію якусь особливість поняття, особи, її рису чи вчинок. У їхньому складі виокремлюємо: складені найменування Божественних осіб та усталені звертання до них (*Владика Небесний, Всенепорочна Діва, Цариця Небесна, Пресвятий Боже, Владико чоловіколюбче*); назви певної спільноти або людства загалом (*Адамові діти* – рід людський; *Петрова скеля* – католицька церква); номени соціально-релігійного статусу людини (*христова наречена* – монахиня), її моральних рис (*Богу й людям милий* – добрий, приязний чоловік), розумових здібностей (*мудрий, як Соломон* – дуже розумний), призначення (*Господній посланець* – людина, що приносить добру звістку), поведінки (*блудний син* – людина, яка розкалася у своїх гріхах; *Хома невірний* – людина, яка не вірить очевидним фактам); найменування явищ та понять духовного та суспільного життя (*вічне життя* – життя після смерті, незнищенність чогось; *маслинова гілка* – символ миру; *вигнання з раю* – безповоротна втрата чогось; *наріжний камінь* – основа чого-небудь; *воскресіння з мертвих* – переможне утвердження того, що вважалося безсилим; *вдовина лепта* – кількісно малий, але великий моральною цінністю вчинок, посильний внесок тощо); морально-релігійні формули віри (*любити Бога, любити ближнього свого, мати віру, жити не хлібом єдиним*) тощо. *Номінативно-комунікативні РФО* – це фраземи комунікативного типу, побудовані за моделлю речення, які називають певну рису чи ознаку людини, образно окреслюють певну ситуацію: *В Бога день краде* – про неробу; *Від Бога гріх, від людей сміх* – про п'яницю, марнотратника; *хто взяв меч, від меча і загине* – засудження насильства, агресії. Окрему групу в корпусі релігійної фразеології складають *вигово-модальні ФО*, які виражають різні емоції та ставлення мовця до змісту висловлюваного. У своєму спілкуванні з Богом українці створили цілу систему таких висловів, які передавали їхні релігійні почуття та емоційні реакції на різні ситуації: *Слава Богу!* – вираз похвали, радості за прояв Божого милосердя, розв'язання з Божою допомогою якоїсь проблеми; *Господь з тобою!* – вислів здивування, заперечення, докору; *Дай Боже!* – покладання на Бога у всіх своїх справах; низка висловів-застережень: *Боронь, Боже!*; *Не доведи, Господи!*; *Бійся Бога!*; *Хай Бог милує!* тощо. *Комунікативні РФО* – це біблійні сентенції, релігійні прислів'я, афоризми відомих людей, які функціонують у формі завершених речень (простих, складнопідрядних, складносурядних та безсполучникових) і є важливим засобом комунікації у різних сферах спілкування, наприклад: *Наш Бог – Бог любови* (І. Огієнко); *Розп'ятий і Воскреслий, – це Бог парадоксу* (Т. Галік).

У підрозділі 3.3 «*Ідеографічна диференціація релігійної фразеології*» виокремлено тематичні поля (ТП) релігійної фразеології, до складу яких входять тематичні групи (ТГ), у яких можна виявити семантичні групи (СГ) та синонімічні ряди (СР) (за Ю. Прадідом). Екстраполуючи висновки сучасних українських мовознавців, зроблені на основі логіко-поняттєвого моделювання сакральної лексики та концептосфери *Бог* (Н. Пуряєва, П. Мацьків), у складі релігійної фразеології на основі опрацювання зібраного фразеологічного матеріалу виділяємо три тематичні поля (ТП): «Християнські теоніми», «Релігійно-біблійна символіка» та «Священний час». Тематичне поле «Християнські теоніми» репрезентують чотири ТГ «Бог Отець», «Бог Син», «Бог Дух», «Богородиця». До складу ТГ входять СГ та СР, наприклад, до складу ТГ *Бог Син* входять три семантичні групи із синонімічними рядами, що об'єктивують

такі значення: а) божественна природа Ісуса (*Син Божий, Божественне Слово, Боже Дитя, Посланець неба*); б) людська природа Ісуса (*Ісус з Назарету, Син Чоловічий, Син Людський, Син Давидів, Син Марії, історичний Ісус*); в) покликання Ісуса на землі (*Спаситель світу, Світло для світу, Добрий Пастир, Хліб життя, Сонце Правди, Світло для світу, Агнець Божий, Суддя Світу* тощо). Більшість ФО, які репрезентують Божі імена, походять з біблійних текстів, однак релігійна мовленнєва практика (тексти молитов, пісень тощо) доповнила ці групи низкою оригінальних фразеологізмів. Відзначимо, що в українській молитовній традиції створено звертання до Божественних осіб на всі випадки життя, деякі з них мають власне українські компоненти як підкреслено виражені національно-культурні маркери (*Мати свята земля української, Запорозької Січі Покрова, лицарів мужніх Опіка, Опора повстанців геройських, Покровителька війська хороброго, Заступниця нашого краю, Покров нашої землі, Цариця України* тощо). Аналізуючи тематичне поле «Релігійно-біблійна символіка» (виділено 3 ТГ), відзначимо, що низка біблійних символів та назв основних релігійних понять (*віра, гора, світ, небо, зоря, земля, пустеля, камінь, голуб, сіль, добро, зло, хрест, темрява, молитва, чаша* тощо) лягла в основу творення РФО (*віра без діл мертва, влада темряви, підноситься до небес, земля обітована, невинні, як голуби, каменем за хліб платити, Вифлеємська (провідна) зоря, зірка Полин, Господа Бога молити, корінь зла, нести свій хрест* тощо). ТП «Священний час» формують 5 ТГ, до складу яких входять темпоральні релігійні фразеологізми. Найчисленнішою є група стійких словосполук, що називають релігійні календарні свята та часові проміжки, з ними пов'язані (офіційні церковні та народно-розмовні). Найсильніший відтінок темпоральності мають стійкі словополуки з приєднаннями *на, у, до, після, в* (*на Різдво, на Великдень, на Спаса, на Стрітєння, на Благовіщення, на Першу (Другу, Третю) Пречисту, на Петра і Павла, в Петрівку, Пилипівку* тощо). Окремі групи складають прислів'я та приказки, вітання, побажання релігійного змісту з темпоральною семантикою: *Дай, Боже, час добрий; Добридень на Великдень, добри вечір на Різдво; Варвара ночі урвала, а дня приточила; По Покрові – по теплові; На Олексі кидай сани, готуй воза* та багато інших.

Четвертий розділ «**Функціонування релігійної фразеології в сучасній українській мові**» присвячений аналізу функціонування РФО в навчально-дидактичних, публіцистичних, релігійних текстах та в інтернет-просторі.

У підрозділі 4.1 «*Релігійні фразеологічні одиниці в дидактичній літературі*» наголошено на важливій навчально-дидактичній ролі РФО. Попри незначну частотність цих ФО в більшості проаналізованих видань (підручники з української мови для загальноосвітніх шкіл, для студентів ВНЗ, а також підручники з фразеології), відзначено поступове відродження традицій української дидактики щодо використання цих мовних засобів з навчальною метою, які започаткували ще І. Федорович («Буквар»), Т. Шевченко («Буквар південноруський»), І. Огієнко («Складня української мови») та ін.

«*Уваги щодо функціонування релігійних фразем у публіцистичному стилі*» (підрозділ 4.2) висвітлені на прикладі творів Є. Сверстюка («Блудні сини України»),

«Перебудова Вавилонської вежі», «Не мир, а меч» та ін.), які завдяки засобам релігійної фразеології повертали посттоталітарного українця до загальнолюдських духовно-релігійних цінностей: *Вавилонська вежа* в розумінні автора – це радянська імперія, діти цієї імперії – національно збайдужілі, позбавлені спадку традиції *блудні сини*, ця імперія не любить *рабів Божих*, тобто вільних людей, які нікого не бояться, окрім Бога, а *Страх Божий* розуміють як школу *Закону Божого*, тому завжди пориваються до *Вічного Неба* – своєї *Небесної Вітчизни*. Релігійна фраземіка публіцистики Є. Сверстюка є свідченням морально-духовних пошуків сучасних українців та утверджує в суспільному житті принцип Богоприсутності як один із основних критеріїв розвитку високої духовної культури нації.

У підрозділі 4.3 «*Перекладна богословська література як джерело збагачення української релігійної фразеології*» підкреслено, що понад чверть століття тому українське суспільство усвідомило, що вступає в епоху не лише пострадянську, посттоталітарну, а й постатеїстичну. Український читач після падіння залізної завіси отримав змогу вільно читати Біблію та ознайомитися з капітальними працями видатних західноєвропейських богословів, де із застосуванням сучасного наукового інструментарію порушено важливі проблеми, які особливо гостро постали перед розгубленою людиною кінця ХХ – початку ХХІ ст. Ця перекладна література виконала низку завдань: професійно перекладені твори Томи Кемпійського, Йоана Золотоустого, Папи Івана Павла II, Папи Франциска, Рацінгера Йосифа Венедикта XVI та багатьох інших стали не лише цінними релігійними текстами, а поглибили розуміння багатьох соціальних проблем сучасного світу, стали добрим орієнтиром у складних життєвих ситуаціях, джерелом сучасного трактування біблійних висловів та вербалізації нових понять релігійного буття: *Віра потребує відваги* (Іван Павло II); *Бог не живе на поверхні* (Венедикт XVI); *боязке християнство, анонімне християнство* (Т. Галік). У сучасних богословських текстах зафіксовано чимало атрибутивних словосполук, мета яких – доглибинно з'ясувати значення важливих релігійних понять. Приміром назва християнської чесноти *віра* у працях Т. Галіка фігурує з багатьма означеннями – їх майже тридцять: *віра Божя, велика, воскресла, гола, дешева, дитяча, експліцитна, жива, зріла, зранена болем світу, імпліцитна, лінива, мала, мертва, наївна, правдива, проста, слабка, терпелива, хвора* та ін. Вхідження таких словосполук у сучасний суспільний простір стимулює розум до пошуків, сприяючи формуванню цілісного бачення проблеми, є важливим чинником сучасного фразеотворення.

У підрозділі 4.4 «*Релігійні фразеологізми в інтернет-просторі – важливий чинник формування світогляду сучасників*» відзначено, що у ХХІ ст. всесвітня мережа Інтернет стала джерелом поширення релігійної інформації та релігійної фразеології. З текстами Біблії в українському перекладі Івана Хоменка та Івана Огієнка можна ознайомитися on line. Цьому процесу слугують також сайти усіх Українських церков, електронні періодичні видання («*Католицький оглядач*», «*Кредо*», «*Наша віра*», *Український християнський часопис «Місіонар»*), релігійні інтернет-ресурси («*Духовна велич Львова*»), молодіжні релігійні сайти («*Дивосвіт*»). Фразеологізації

низки висловів сприяють сучасні соціальні мережі, зокрема сторінки релігійного спрямування «*Ісус. Ти кожен подих мій*», «*Ісус – дорога, істина і життя*», «*Життя з Ісусом*» тощо, які популяризують крилаті вислови, об'єднані темою християнських чеснот. Поширення інформації в Інтернеті впливає на те, що значна кількість раніше незнаних або вилучених тоталітарною системою з активного вжитку висловів відомих людей, функціонуючи в сучасному інформаційному просторі, стають на шлях фразеологізації. Активні суспільно-громадські зміни в Україні, пов'язані з Революцією Гідності, також сприяють фразеологізації, тобто поширенню та частому відтворенню словосполук, які виникли саме в цей період: *Молись за Україну!*; *Голосом народу говорить Бог*; *Боже, Україну бережи, Євромайдан охороняй*; *Бог і Україна понад усе*; *Вставайте за Бога і Україну* тощо. Проаналізовано релігійну фразеологію у проповідях Глави Української греко-католицької церкви Святослава Шевчука, які належно представлені в інтернет-ресурсах. Відзначаючи, що його проповідницьке слово – це відображення духовного життя народу і водночас слово настанови Пастиря, який миттєво реагує на усі переживання, сумніви та тривоги своєї пастви, на основні духовні виклики, що стоять сьогодні перед українцями, виокремлюємо низку афористичних висловів С. Шевчука: *Щоб побороти корупцію, треба повернутися до Бога*; *Завдання християнина – не знищити своїх ворогів, а спасти їх*; *Сам Бог сьогодні радіє нашими радощами і страждає нашими болями*; *Лише любов до Бога і Батьківщини може зробити людину героєм*; *Ми довірилися Богові і пішли паломницьким шляхом гідності та свободи*.

Аналіз інтернет-ресурсів засвідчив активне функціонування в сучасному інформаційному просторі РФО, а також фразем, які мають одночасно релігійну та національно-патріотичну конотацію. Це дає підстави стверджувати, що нині релігійна фраземіка є акумулятором і ретранслятором змін, які відбуваються в українському суспільстві.

ВИСНОВКИ

1. Зміни у житті українського суспільства наприкінці ХХ – початку ХХІ ст., пов'язані з дерадянізацією та деатеїзацією, уведення в науковий дискурс глибинного розуміння духовної сутності мови як важливого чинника національної культури, що в українців понад тисячоліття формувалася як християнська, актуалізували вивчення затабуованих тоталітарною системою вербальних засобів релігійного змісту, які репрезентують ціннісні орієнтації носіїв мови. Серед них на особливу увагу заслуговують РФО, сукупність яких формує багатий мовний пласт – релігійну фразеологію.

Досягнення поставленої у роботі мети, виконання передбачених завдань дає змогу розглядати релігійну фразеологію як важливу частину фразеологічного багатства нашої мови. РФО репрезентують народний світогляд, вербалізують особливості розвитку суспільно-громадської думки, стають активним чинником формування духовних цінностей та переконань сучасної людини.

2. Витоки досліджень з релігійної фразеології в Україні сягають доби формування нової української літературної мови, коли, по-перше, було розгорнуто грандіозну

роботу щодо збирання, фіксації та видання приповідкового матеріалу, а, по-друге, започатковано розгляд і трактування цих мовних одиниць на основі Божественно-людської концепції сутності мови О. Потебні. Однак цій концепції не поталанило: теoантропологічне розуміння мови було перерване ідеологічними заборонами з боку тоталітарної держави, яка ліквідувала в підрадянській Україні права та свободи громадян, зокрема і свободу совісті. У 20–90-х рр. ХХ ст. фраземи, як і інші вербальні засоби релігійного змісту, опинились за межею наукових пошуків, про що свідчить аналіз праць з фразеології цієї доби. Українські мовознавці змушені були трактувати ці мовні одиниці таким чином, щоби нівелювати генетичні та первинні семантичні ознаки. Активне дослідження наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. національно-духовної специфіки мови у руслі антропоцентризму актуалізувало вивчення релігійної фразеології. Повернення пов'язаних з нею проблем в науковий дискурс пролягало через подолання стереотипів радянської мовознавчої науки, відродження українського релігійного стилю, актуалізацію уваги на потенційних можливостях теoантропологічної, релігійно-містичної концепції сутності мови.

3. Виходячи з теоретичних засад українських фразеологів, у роботі виокремлюємо типологічні ознаки РФО: 1) релігійна семантика; 2) релігійна конотація; 3) номінація християнської віри в Бога; 4) репрезентація релігійності у двох її різновидах (церковному та індивідуальному); 5) семантична категорія «священного» та «символічного»; 6) наявність релігійних компонентів – християнських теонімів та геортонімів, біблійних антропонімів та топонімів, назв основних релігійних понять та слів-символів. Аналіз праць з фразеології виявив низку терміносполук, які українські мовознавці використовують, описуючи ФО релігійного змісту та біблійного походження. Оскільки термінологія опису цих мовних одиниць остаточно не стандартизована, у роботі приймаємо термін «релігійна фразеологія», який в українській мові ще не набув широкого вжитку, але активно функціонує в інших мовах, зокрема польській та англійській.

4. Розгляд релігійної фразеології як об'єкта лексикографічного опрацювання дозволив виділити три основні періоди, які різняться способом опрацювання, систематизації, фіксації та тлумачення ФО: дототалітарний, тоталітарний та посттоталітарний. Перший пов'язаний із жертвовною працею збирачів перлин влучного народного слова ХІХ – початку ХХ ст. (М. Номиса, І. Франка, Б. Грінченка та інших). Аналіз лексикографічних праць цього періоду засвідчив вагоме місце у них РФО, які репрезентують український народний світогляд як теoцентричний. Для другого періоду (20–90-ті рр. ХХ ст.) характерні ідеологічні заборони щодо вербальних засобів релігійного змісту. Релігійну фразеологію переважно трактували як застарілу, книжну або таку, що не акумулює колишніх термінологічних значень і спроможна номінувати поняття, антагоністичні християнській моралі та світогляду. Фразеологізми фольклорного походження свідомо переробляли, викидаючи з них релігійні слова, зокрема *Бог* та *Божий*; подавали штучно утворені на замовлення марксистсько-ленінської ідеології антонімічні вислови: *Без Бога ні до порога* замінювали на *Без Бога рівна дорога*. Трактування РФО було підпорядковане одній

меті – викоринити на догоду панівній ідеології християнський світогляд через позбавлення релігійних фразеологізмів їх первісного світоглядного, морально-етичного значення, яке підміняли такими атеїстичними характеристиками, як «християнська міфологія», «євангельська легенда», «біблійна легенда», «так звана «нагірна проповідь» міфічного Христа» та іншими. Фіксуючи релігійні фраземи, мовознавці обмежувалися переважно біблійними крилатими висловами. Лексикографічна практика кінця ХХ – початку ХХІ ст. поступово відновила започатковану в ХІХ ст. традицію фіксації, висвітлення та тлумачення релігійної фразеології, яка номінує християнську віру, репрезентує християнську мораль, виявляє живі зв'язки із першоджерелом – Біблією. Кількісний аналіз РФО в сучасних лексикографічних працях показав, що частотність їхньої фіксації значно зросла як в загальнономовних, так і в фразеологічних словниках.

5. У нашому сучасному мовному просторі функціонують не лише «призабуті», витворені в попередні епохи РФО. Ми є свідками активних живомовних процесів у цій сфері. Найавторитетнішим доказом «живучості» РФО в мовному бутті українського народу є їх фіксація в сучасних словниках, що дозволило у корпусі релігійної фразеології виділити різну кількість груп ФО, беручи за основу різні типологічні ознаки. За походженням у складі релігійної фразеології української мови виокремлено: 1) РФО біблійного походження, представлені інгерентними, адгерентними, оказіональними та нетранслітерними ФО; 2) РФО фольклорного походження – релігійні вітання, прощання, благословення, побажання, а також прислів'я та приказки, у яких народ висловив своє розуміння правд віри; 3) РФО з усних та писемних позабіблійних текстів – афоризми релігійного змісту відомих українських та закордонних діячів церкви, науки, культури та мистецтва. За структурно-семантичними ознаками РФО класифіковано на номінативні; номінативно-комунікативні, вигуково-модальні та комунікативні.

Оскільки комплексний аналіз фразеології передбачає виявлення закономірностей розвитку та фіксацію тематичних меж, у складі релігійної фразеології виділено такі тематичні поля: «Християнські теоніми», «Релігійно-біблійна символіка» та «Священний час». Ці тематичні поля складаються із тематичних груп, семантичних підгруп та синонімічних рядів, які засвідчують, що релігійна фразеологія – це багатий мовний пласт та важливий складник української фразеології.

6. Спостереження за живомовними процесами, що характеризують особливості функціонування релігійної фразеології в українському мовному просторі впродовж приблизно півтора століть, дає підставу говорити про певні зміни в її складі, зважаючи на специфіку дототалітарного, тоталітарного та посттоталітарного суспільств, секулярного та постсекулярного світу, інші позамовні чинники. Зміни у соціальному складі українського населення, зокрема зміна соціальної ролі українського селянства як носія релігійної свідомості, не повернули в активне мовлення великої кількості раніше поширених релігійних фразем фольклорного походження. Однак підвищення загального рівня освіченості українського суспільства сприяє тому, що активізуються, утверджуючись у статусі інтернаціоналізмів, біблійні

крилаті вислови. Набули часткового поширення темпоральні фраземи, які в дототалітарну добу вербалізували релігійно-хіборобський календар українців: *на Покрови, на Михайла, на Андрія, на Різдво, на Великдень* та інші. Варто відзначити, що одне з найбільш шанованих в українській релігійно-історичній традиції свят – *Покрова Пресвятої Богородиці* – номіноване в сучасному українському календарі як *День захисника України*.

7. Професійно перекладена українською мовою європейська релігійна література органічно вписалася в наш мовний простір, наповнивши його новими образами, поглибленим аналізом багатьох релігійних понять; дала змогу читацькому загалу ознайомитися з дослідницькою думкою видатних богословів світового християнства тощо. Ця література помітно збагатила релігійний фразеологічний фонд, глибинно розширивши суть багатьох релігійних понять, витворивши словосполуки різного ступеня стійкості та абстракції, розширила сприйняття «мовної картини світу».

8. Поширенню релігійної фраземіки сприяють і сучасні інформаційні засоби, зокрема Інтернет. Сьогодні активно функціонують сайти, електронні часописи, інтернет-ресурси, спільноти у соціальних мережах, об'єднані релігійною тематикою, які популяризують стійкі словосполуки релігійного змісту. Лексико-тематичні групи РФО, які зафіксовано у працях дототалітарної доби, сьогодні доповнюють нові фразеологізми, які репрезентують розвиток суспільно-громадської думки і стають важливим морально-світоглядним чинником для значної частини українських громадян. Функціонують сьогодні ФО, які засвідчують велику, живу віру українців у Божу ласку, допомогу щодо вирішення національних та державотворчих проблем: *Боже, великий, єдиний! Нам Україну храни!; Бог і Україна; З нами Бог!; Боже, Україну бережи!; Молись за Україну!* Частина ФО, які набули поширення в сучасному мовному просторі, мають одночасно релігійну та національно-патріотичну конотацію (*Небесна сотня; Герої не вмирають!; Вічна пам'ять Героям України!; День Героїв Небесної Сотні; молитовний майдан; патріарша криївка* тощо). Аналіз функціонування релігійної фраземіки в сучасному мовному просторі виявив тенденцію щодо переходу від успадкованої віри до ситуації, коли людина усвідомлено приходить до релігійних переконань. Цьому сприяють видавнича та проповідницька діяльність Українських церков, творчість українських інтелектуалів, сучасні переклади європейської філософсько-богословської літератури, інтернет-ресурси, які популяризують релігійну фраземіку як об'єкт духовно-інтелектуальних пошуків сучасної людини.

9. На основі проведеної роботи можемо визначити перспективу у дослідженні української релігійної фразеології. Насамперед йдеться про створення спеціального фразеологічного словника, де варто показати динаміку трактування РФО, їх джерела, особливості функціонування. Доцільними будуть також відповідні соціологічні опитування та зіставний аналіз особливостей функціонування релігійної фразеології в мовах християнських народів.

Список опублікованих праць за темою дисертації

Статті у наукових фахових виданнях

1. Куза А. Використання релігійної фразеології у навчальній літературі / А. Куза // Проблеми гуманітарних наук : зб. наук. праць Дрогобицького держ. пед. ун-ту імені Івана Франка / ред. кол. Т. Біленко (гол. ред.), М. Федурко, Я. Яремко та ін. – Дрогобич : Ред.-видавн. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2011. – Вип. 28. Філологія. – С. 213–222.
2. Куза А. Релігійна фразеологія як вияв Богоприсутності в сучасній українській публіцистиці (на прикладі творів Євгена Сверстюка) / А. Куза // Вісник Львів. ун-ту. Серія філологічна. – 2012. – Вип. 57. – С. 125–135.
3. Куза А. Темпоральна релігійна фразеологія як вияв національного світогляду / А. Куза // Проблеми гуманітарних наук : зб. наук. праць Дрогобицького держ. пед. ун-ту імені Івана Франка / ред. кол. Н. Скотна (гол. ред.), М. Федурко (ред. розділу) та ін. – Дрогобич : Видавн. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2013. – Вип. 32. Філологія. – С. 49–67.
4. Куза А. Релігійна фразеологія проповідей Святослава Шевчука / А. Куза // Проблеми гуманітарних наук : зб. наук. праць Дрогобицького держ. пед. ун-ту імені Івана Франка / ред. кол. Н. Скотна (гол. ред.), М. Федурко (ред. розділу) та ін. – Дрогобич : Видавн. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2014. – Вип. 34. Філологія. – С. 87–98.
5. Куза А. Із спостережень над особливостями використання релігійної фразеології у творчості Євгена Сверстюка / А. Куза // ТЕКА Komisji polsko-ukraińskich związków kulturowych / red. L. Frolak. – Lublin, 2015. – Т. X. – S. 89–97 (Numer ISSN 1733-2249).

Статті в інших виданнях

6. Куза А. Український релігійний текст // Тези доповідей Всеукраїнської конференції, присвяченої 110-річчю від дня народження професора Івана Огієнка (Львів, 26–27 травня 1992 р.) / А. Куза. – Львів, 1992. – С. 21.
7. Куза А. М. Сакральна фразеологія у збірці М. Номиса «Українські прислів'я, приказки і таке інше» / А. М Куза // Проблеми лінгвістики та лінгвометодики : зб. наук. пр. – Львів, 1996. – С. 54–61.
8. Куза А. М. Рідна мова як чинник розвитку загальнонаціональної культури в інтерпретації української церкви / А. М Куза // Вісник Львів. держ. аграрного ун-ту: гуманітарні науки. – Львів : ЛДАУ, 1996. – №2. – С. 162–168.
9. Куза А.М. Сакральна фразеологія як об'єкт дослідження / А.М Куза // Вісник Львів. держ. аграрного ун-ту : гуманітарні науки. – Львів : ЛДАУ, 1998 – №3. – С. 156–163.
10. Куза А. Використання релігійної фразеології у навчальному процесі / А. Куза // Педагогіка і психологія професійної освіти : наук.-метод. журнал. – Львів, 1998. – №4. – С. 187–199.
11. Куза А. Вияв національного менталітету в релігійній фразеології і сучасний навчально-виховний процес / А. Куза // Національна ідея: українська перспектива : матеріали Наук. конф. (Львів, 14–15 лютого 2003 р.) : зб. праць / упоряд. І. В. Барановський. – Львів : Укр. акад. друкарства, 2003. – С. 92–97.

12. Куза А. М. Вивчення української релігійної фразеології на заняттях з культури мовлення як засіб формування духовної культури особистості / А. М. Куза // Реалізація основних принципів Болонської декларації при підготовці фахівців : матеріали наук.-метод. конф. (Львів, 2005 р.). – Львів, 2005. – С. 120–122.
13. Куза А. М. Культура лексикографічного видання: використання релігійної фразеології / А. М. Куза // Поліграфія та видавнича справа : наук.-техн. зб. – Львів : Укр. акад. друкарства, 2007. – Вип. №1(45). – С. 110–120.
14. Куза А. М. Релігійна фразеологія у збірках М. Номиса «Українські прислів'я приказки і таке інше» та І. Франка «Галицько-руські народні приповідки» / А. М. Куза // Поліграфія і видавнича справа : наук.-техн. зб. – Львів : Укр. акад. друкарства, 2009. – Вип. №1 (49). – С. 28–40.
15. Куза А. М. Біблійні крилаті вислови у творах Євгена Сверстюка / А. М. Куза // Вісник гуманітарних наук Львів. нац. аграрного ун-ту. – Львів, 2010. – № 1–2. – С. 134–147.
16. Куза А. М. Синонімія української релігійної фразеології / А. М. Куза // Вісник гуманітарних наук Львів. нац. аграрного ун-ту. – Львів, 2010. – № 1–2. – С. 285–290.
17. Куза А. М. Зауваги до культури навчального видання: використання релігійної фразеології / А. М. Куза // Поліграфія і видавнича справа : наук.-техн. зб. – Львів : Укр. акад. друкарства, 2011. – Вип. №4 (56). – С. 32–38.
18. Куза А. М. Релігійна фразеологія українських пареміографічних збірників як вияв світоглядних позицій нашого народу / А. М. Куза // Вісник гуманітарних наук Львів. нац. аграрного ун-ту. – Львів, 2011. – №3–4. – С. 328–342.
19. Куза А. Релігійна фраземіка в інтернет-просторі як чинник формування світогляду сучасників / А. Куза // Національна ідея : гуманітарно-освітня концепція Митрополита Андрея Шептицького. IV Наук.-практ. конф. (Львів, 3 листопада 2015 р.). : зб. праць / упоряд. І. В. Барановський. – Львів : Укр. акад. друкарства, 2015. – С. 96–106.

АНОТАЦІЯ

Куза А. М. Українська релігійна фразеологія: особливості функціонування в сучасному мовному просторі. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2016.

У дисертації вперше застосовано комплексний підхід до аналізу української релігійної фразеології; на підставі розгляду наукових праць простежено способи опрацювання релігійних фразеологічних одиниць (від середини ХІХ ст. – до наших днів); акцентовано увагу на особливостях фіксації та тлумачення релігійної фразеології в різні періоди української історії (дототалітарний, тоталітарний, посттоталітарний); визначено типологічні ознаки для зарахування виокремлених одиниць до релігійної фразеології, охарактеризовано генетичні, тематичні та структурно-семантичні групи релігійних фразеологічних одиниць; з'ясовано роль релігійної фраземіки у навчально-дидактичному процесі, в сучасних

публіцистичних текстах та в інтернет-просторі; розширено корпус релігійної фразеології через залучення оригінальних та перекладних праць мислителів сучасності; поглиблено розуміння проблеми позалінгвальних чинників, що впливали та впливають на функціонування релігійних фразеологічних одиниць в сучасному мовному просторі; на основі найновіших лексикографічних праць та інтернет-ресурсів показано динамічні процеси в корпусі релігійної фразеології української мови.

Ключові слова: фразеологія, релігійна фразеологія, релігійні фразеологічні одиниці, релігійна семантика, релігійна конотація, релігійні компоненти, генетичні, тематичні, структурно-семантичні групи, типологія, функціонування в сучасному мовному просторі.

АННОТАЦІЯ

Куза А. М. Украинская религиозная фразеология: особенности функционирования в современном языковом пространстве. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов, 2016.

В диссертации впервые применен комплексный подход к анализу украинской религиозной фразеологии; на основании рассмотрения научных трудов описаны разные подходы к изучению религиозных фразеологических единиц (начиная с середины XIX в. – и до наших дней); проанализированы особенности фиксации и толкования религиозной фразеологии в разные периоды украинской истории (дототалитарный, тоталитарный, посттоталитарный); определены типологические признаки, дающие возможность рассматривать устойчивые словосочетания в составе религиозной фразеологии; охарактеризованы генетические, структурно-семантические, тематические группы религиозных фразеологических единиц; выяснена роль религиозной фразеологии в учебно-методическом процессе, в современных публицистических текстах, интернет-пространстве; раскрыто значение оригинальных и переводных трудов мыслителей современности в обогащении состава религиозной фразеологии; расширен круг экстралингвистических факторов, влияющих на функционирование религиозных фразеологических единиц в современном языковом пространстве; на основе новейших лексикографических трудов и материалов интернет-ресурсов дана характеристика динамическим процессам в составе религиозной фразеологии украинского языка.

Ключевые слова: фразеология, религиозная фразеология, религиозные фразеологические единицы, религиозная семантика, религиозная коннотация, религиозные компоненты, генетические, тематические, структурно-семантические группы, типология, функционирование в современном языковом пространстве.

SUMMARY

Kuza A.M. Ukrainian Religious Phraseology: Functioning Peculiarities in Modern Linguistic Space. – Manuscript.

Dissertation for a Candidate Degree in Philology, specialty 10.02.01 – Ukrainian language. – Lviv National University named after Ivan Franko, Lviv, 2016.

A complex approach to the analysis of Ukrainian religious phraseology has been applied for the first time in the dissertation. The means of study of religious phraseological units have been tracked under consideration of scientific works (from the mid-nineteenth century – to these days). The attention has been paid to the features of recording and interpretation of religious phraseology in different periods of Ukrainian history (pre-totalitarian, totalitarian, post-totalitarian). Religious phraseology of the Ukrainian language has been considered as part of Ukrainian phraseology, which includes religious phraseological units that represent religious world of the Ukrainians as carriers of mainly Christian culture. Typological features have been defined to refer separate units to religious phraseology (religious semantics, religious connotation, nomination of Christian faith, representation of religion in its two variants (church and individual), semantic category of "sacred" and "symbolic", presence of religious components (Christian theonyms and feast names, biblical anthroponyms and toponyms, names of religious concepts and words-symbols). The genetic, thematic and structural-semantic groups of religious phraseological units have been characterized in the work.

Religious phraseological units of biblical origin have been selected on the genetic basis which are represented as inherent, adherent, occasional and non-transliteration phraseological units; religious phraseological units of folk origin (religious greeting, farewell, blessings, wishes as well as proverbs and sayings in which people expressed their understanding of the faith truths); religious phraseological units from oral and written extra-biblical sources (aphorisms of religious content of famous Ukrainian and foreign church, science, culture and art leaders). According to structural and semantic features religious phraseological units are classified into nominative; nominative-communicative, interjection-modal and communicative. In the religious phraseology we have also selected thematic fields, which consist of thematic groups, semantic subgroups and synonymous series, showing that religious phraseology is a rich linguistic layer and an important component of Ukrainian phraseology.

The role of religious idioms in teaching and educational process, in modern publicistic texts and in online space has been determined; the corpus of religious phraseology has been expanded through involving original and translated works of notionalists of our time; the understanding of the problem of extra-linguistic factors that once influenced and now influence the functioning of religious phraseological units in modern linguistic space has been deepened.

Dynamic processes in the corpus of religious phraseology of the Ukrainian language have been demonstrated based on the latest lexicographical publications and Internet resources.

Keywords: phraseology, religious phraseology, religious phraseological units, religious semantics, religious connotation, religious components, genetic, thematic, structural-semantic groups, typology, functioning in the modern linguistic space.